บทความวิชาการ

มาตรการความยุติธรรมระยะเปลี่ยนผ่านในประเทศญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2: ผลกระทบและความทรงจำของคนญี่ปุ่นต่อสงคราม

นิธิพัฒน์ สินเพ็ง
สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

บทคัดย่อ

หากกล่าวถึงญี่ปุ่นและสงครามโลกครั้งที่ 2 หลายคนมักจะเปรียบเทียบญี่ปุ่นกับเยอรมนีเนื่องจากความคล้ายคลึงทางประวัติศาสตร์บางประการของทั้งสองประเทศ เป็นต้นว่า ได้ร่วมทำสงครามโลกครั้งที่ 2 ในฝ่ายเดียวกันและต่างก็เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในสงครามเช่นกัน แต่ทว่า วิธีการที่ทั้งสองประเทศกลับมาสร้างความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านหลังสิ้นสุดสงครามกลับต่างกันโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ ในขณะที่เยอรมนีประสบความสำเร็จในการสร้างความเชื่อมั่นกับเหล่าชาติตะวันตก ญี่ปุ่นกลับประสบปัญหากับบรรดาประเทศผู้เสียหายจากการแสดงท่าทีไม่ยอมรับและปฏิเสธความรับผิดชอบต่อการกระทำอันโหดร้ายทารุณระหว่างสงคราม ความแตกต่างนี้เองที่นำไปสู่คำถามว่า อะไรทำให้ญี่ปุ่นแสดงท่าทีในลักษณะเช่นนี้ ซึ่งคำถามนี้ยังช่วยให้เข้าใจวิธีการประนีประนอมของญี่ปุ่นและเข้าใจว่าทำไมความพยายามในการสมานรอยร้าวในประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นบางครั้งจึงไม่ประสบความสำเร็จ

บทความนี้เสนอว่า ความไม่สมบูรณ์และความไม่ต่อเนื่องของมาตรการความยุติธรรมระยะเปลี่ยนผ่านที่ฝ่ายประเทศผู้ชนะสงครามได้ดำเนินการต่อญี่ปุ่นหลังสงครามนั้น มีผลเป็นการสร้างความรู้สึกว่าชาวญี่ปุ่นตกเป็นเหยื่อมากกว่าเป็นผู้กระทำผิด ประกอบกับความเสียหายที่เกิดจากทั้งฝ่ายศัตรูในสงครามและฝ่ายตนเอง ยิ่งทำให้ความรู้สึกนี้ประจักษ์ชัดขึ้นและทำให้ความรู้สึกว่าตนเป็นผู้กระทำความผิดได้เลือนรางลง ความรู้สึกว่าตนเป็นเหยื่อเสียมากกว่าผู้กระทำผิดนี้เองคือปัจจัยหลักในการทำให้ญี่ปุ่นไม่ยอมรับและปฏิเสธความรับผิดชอบต่อการกระทำอันโหดร้ายทารุณระหว่างสงคราม โดยสะท้อนให้เห็นเสมอมาในการแสดงคำขอโทษและนโยบายการต่างประเทศของญี่ปุ่น

คำสำคัญ: ความยุติธรรมระยะเปลี่ยนผ่าน ความรู้สึกว่าตนตกเป็นเหยื่อ สงครามโลกครั้งที่ 2 นโยบายการต่างประเทศของญี่ปุ่น อาชญากรสงคราม

Academic Paper

Transitional Justice Measures in Japan after World War II: The Impact and Japanese War Memory

Nithipat Sinpeng*
Office of the Council of State

Abstract

When it comes to the topic of Japan's transitional justice, many people tend to consider Japan in comparison with Germany because of the similarity in history of both countries. For example, both countries engaged in World War II on the same side, and both countries experienced complete defeats. However, the ways in which Japan and Germany reestablished their relations with the neighboring countries after the war were significantly different. While Germany was successful in rebuilding trust among western countries, Japan still faces problems with their former victimized countries. Japan does not accept and keeps denying their accountability for the atrocities committed during the war. This difference raises the questions of how Japanese developed their attitude in this way. This question also helps understanding how Japan reconciles with their neighbors and explains why some reconciliations were unsuccessful.

This article submits that deficiency and inconsistence of transitional justice measures taken by the victors played an important role in shaping victim consciousness among Japanese people rather than perpetrator consciousness. Also, the casualty made by both the enemies and their own leaders emphasizes sense of victim among the people and blurs perpetrator consciousness. It was this victim consciousness that made Japan hesitate to accept the past and want to deny the accountability for the atrocities committed during the war.

Keywords: Transitional justice, Victim consciousness, World War II, Japanese foreign policy, War criminals

* Corresponding author's e-mail: sinpeng.nithipat@gmail.com

1. มาตรการความยุติธรรมระยะเปลี่ยนผ่านในญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ความยุติธรรมระยะเปลี่ยนผ่าน (transitional justice) เป็นมโนทัศน์ว่าด้วยการสร้างความเป็นธรรมขึ้นในสังคมภายหลังการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญบางประการของสังคมนั้น อาทิ การเปลี่ยนแปลงระบอบทางการเมืองจากระบอบอำนาจนิยมเป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งภายใต้ระบอบเดิมก่อนจะมีการเปลี่ยนผ่าน สังคมนั้นอาจมีกลไกที่สร้างความเดือดร้อนเสียหายให้แก่กลุ่มบุคคลบางกลุ่ม ดังนั้น เมื่อระบบเดิมได้สิ้นสุดลงและเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบใหม่จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเยียวยาผู้เสียหายจากกลไกของระบบเดิมและสร้างความเป็นธรรมขึ้นในสังคมภายใต้ระบบใหม่ ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงความรับผิดชอบของผู้กระทำให้เกิดความเสียหายและการเยียวยาผู้ที่ได้รับความเสียหายเป็นสำคัญ ในการนี้มาตรการที่มักถูกนำมาใช้เพื่อสร้างความเป็นธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านมักปรากฏในรูปแบบต่างๆ เช่น การดำเนินคดีทางอาญาหรือการนิรโทษกรรมแก่ผู้ที่ทำให้เกิดความเสียหาย การกวาดล้างกลุ่มอำนาจเก่า การชดใช้ค่าเสียหายและค่าสินไหมทดแทน เป็นต้น

สำหรับกรณีประเทศญี่ปุ่นนั้นแทบจะกล่าวได้โดยปราศจากความสงสัยเลยว่าการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งคือการพ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2 อันเป็นเหตุให้โครงสร้างทางการปกครองต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญภายใต้การควบคุมดูแลจากประเทศผู้ชนะสงครามโดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกา ซึ่งในช่วงระยะเปลี่ยนผ่านดังกล่าวบรรดาประเทศผู้ชนะสงครามได้มีการนำมาตรการในรูปแบบต่างๆ มาใช้บังคับแก่ประเทศญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินคดีทางอาญาแก่อาชญากรสงคราม การนิรโทษกรรม การกวาดล้างกลุ่มอำนาจเก่า และการชดใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่ผู้เสียหาย

1.1 การดำเนินคดีทางอาญาแก่อาชญากรสงคราม

การลงโทษผู้กระทำความผิดโดยกระบวนการทางอาญาเป็นมาตรการที่นิยมวิธีหนึ่งในการจัดการต่อความโหดร้ายทารุณที่เกิดระหว่างสงคราม ซึ่งศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่นูเรมเบิร์ก (The International Military Tribunal for the Trial of Major German War Criminals) เป็นกระบวนการยุติธรรมแรกที่ได้สร้างบรรทัดฐานในการลงโทษอาชญากรสงครามในลักษณะนี้ขึ้นมาเพื่อพิพากษาและลงโทษอาชญากรรมของนาซีในยุโรป ในเวลาใกล้เคียงกันนั้นเอง บรรดาประเทศผู้ชนะสงครามก็ได้ตัดสินใจใช้กระบวนการยุติธรรมลักษณะเดียวกันนี้ต่ออาชญากรรมของญี่ปุ่นโดยจัดตั้งศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียว (The International Military Tribunal for the Far East) ขึ้น ศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวนี้มุ่งเน้นต่อการพิจารณาคดีของอาชญากรสงครามระดับสูงเท่านั้น อาชญากรสงครามที่มิได้ถูกพิจารณาคดีที่ศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวนั้นอาจถูกดำเนินคดีโดยศาลภายในประเทศของประเทศผู้เสียหายทั้งในศาลทหารหรือศาลยุติธรรมสำหรับพลเรือนได้ต่อไป

1.1.1 ศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียว

ในขณะที่ศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่นูเรมเบิร์กถูกสรรเสริญว่าได้นำความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่มาสู่กฎหมายมนุษยธรรมระหว่างประเทศและมวลมนุษยชาติ เนื่องจากได้สร้างบรรทัดฐานความรับผิดทางอาญาส่วนบุคคล (individual criminal responsibility) มาสู่อาชญากรรมสงคราม (war crimes) อาชญากรรมต่อสันติภาพ (crimes against peace) และอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ (crimes against humanity) ศาลทหารระหว่างประเทศ

เฉพาะกิจที่โตเกียวกลับถูกลืมเลือนจากทั้งฝ่ายประเทศผู้กระทำผิดและบรรดาประเทศผู้เสียหาย

แม้ว่าธรรมนูญของศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวจะมีพื้นฐานจากธรรมนูญของศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่นูเรมเบิร์ก แต่ศาลทั้งสองกลับมีความแตกต่างกันอยู่หลายประการ เป็นต้นว่า แม้ว่าศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวจะมีอำนาจศาลเหนืออาชญากรรมต่อสันติภาพ อาชญากรรมสงครามแบบฉบับ (conventional war crimes) และอาชญากรรมต่อมนุษยชาติคล้ายกับลักษณะอำนาจศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่นูเรมเบิร์ก แต่ศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวเลือกที่จะพิจารณาคดีเฉพาะอาชญากรสงครามหลัก ๆ ที่เกี่ยวพันกับอาชญากรรมต่อสันติภาพ โดยเมื่อสิ้นสุดกระบวนการคัดเลือกจำเลย อัยการได้พิจารณาฟ้องเพียง 28 ราย ซึ่งในจำนวนนี้ส่วนใหญ่จำกัดเฉพาะผู้มีอิทธิพลต่อประเทศระหว่างสงคราม อาทิเช่น นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการสงคราม ข้าราชการพลเรือน ข้าราชการกลาโหม เป็นต้น

คำพิพากษาของศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวประกอบด้วยสองความเห็นแย้ง โดยตุลาการ Radhabinod Pal และตุลาการ Henri Bernard และหนึ่งความเห็นแย้งบางส่วนโดยตุลาการ Bert Roling ซึ่งตุลาการ Radhabinod Pal แย้งเสียงข้างมากของศาลที่มีความเห็นว่าจำเลยทั้ง 28 คน มีความผิดจริงโดยให้เหตุผลว่าระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ไม่มีกฎหมายระหว่างประเทศใดกำหนดบทบัญญัติว่าด้วยอาชญากรรมสงครามไว้ และยังได้วิจารณ์เสียงข้างมากอย่างรุนแรงอีกด้วยว่ามิใช่ “ศาลเพื่อกระบวนการยุติธรรม (judicial tribunal)” หากแต่เป็น “เครื่องมือเพื่อสำแดงอำนาจ (mere tool for the manifestation of power)” (Tanaka, McCormack, & Simpson, 2011) ในขณะเดียวกันตุลาการ Henri Bernard ก็ได้แย้งเสียงข้างมากว่าศาลขาดหลักฐานที่เพียงพอต่อการพิสูจน์อาชญากรรมดังกล่าวและสนับสนุนตุลาการ Radhabinod Pal ในเรื่องความไม่มีหลักกฎหมายที่จะเอาผิดจำเลย ตุลาการ Bert Roling ก็ได้แย้งเสียงข้างมากในลักษณะเดียวกันกับทั้งสองท่านข้างต้น กล่าวคือ ศาลไม่มีอำนาจและไม่มีบทบัญญัติที่จะเอาผิดจำเลย อีกทั้งไม่มีหลักฐานที่เพียงพอต่อการพิสูจน์ความผิด แม้จะประสบกับคำวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักก็ตาม ศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวก็ได้มีคำพิพากษาว่าจำเลย 25 คน จากทั้งหมด 28 คน มีความผิดจริง โดยที่จำเลยอีก 2 คน เสียชีวิตระหว่างกระบวนการพิจารณาคดี และจำเลยอีก 1 คน ถูกวินิจฉัยว่ามีปัญหาทางจิตและถูกส่งตัวไปยังสถานรักษาผู้ป่วยจิตเวช (Tanaka, McCormack, & Simpson, 2011)

1.1.2 ศาลอื่น ๆ ที่พิจารณาคดีอาชญากรสงครามญี่ปุ่น

นอกจากจำเลย 28 คน ที่ถูกพิจารณาคดีในศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวแล้ว ยังมีศาลภายในประเทศฝ่ายพันธมิตรที่เคยตกอยู่ในการยึดครองของญี่ปุ่นที่ได้ดำเนินการพิจารณาคดีอันเกี่ยวเนื่องกับการกระทำอันโหดร้ายของทหารญี่ปุ่นระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมกว่า 2,200 คดีและมีจำเลยรวมกว่า 5,700 คน (Kaufman, 2013) ทั้งนี้มีนักวิชาการจำนวนมากเห็นว่าการพิจารณาคดีในลักษณะนี้มีประสิทธิภาพและมีผลกระทบต่อสังคมมากกว่าการพิพากษาจำเลยเพียง 28 คน ที่ศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียว (Piccigallo, 1979)

หนึ่งในคดีที่มีชื่อเสียงที่สุดในประวัติศาสตร์คงจะหนีไม่พ้นคดีของพลเอกโทโมยุคิ ยามาชิตะ (山下奉文) ที่ได้มีการพิจารณาคดีครั้งแรกโดยคณะกรรมาธิการการทหารสหรัฐอเมริกา ณ กรุงมะนิลา และมีคำตัดสินว่าพลเอกยามาชิตะฯ มีความผิดตามฟ้องและให้ลงโทษประหาร

ชีวิตโดยการแขวนคอ (Piccigallo, 1979) ต่อมาจำเลยได้ยื่นอุทธรณ์ไปยังศาลสูงสุดแห่งสหรัฐอเมริกา โดยให้เหตุผลว่าศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่นูเรมเบิร์กได้พิจารณาถึงการมีส่วนร่วม (participation) และการรู้เห็น (knowledge) ในอาชญากรรมเป็นส่วนหนึ่งของการตัดสินความผิด แต่ทว่าในคดีนี้อัยการสามารถชี้ให้เห็นได้เพียงว่าผู้ใต้บังคับบัญชาของพลเอกยามาชิตะฯ ได้กระทำความผิดโดยไม่สามารถพิสูจน์การมีส่วนร่วมหรือการรู้เห็นของพลเอกยามาชิตะฯ (In re Yamashita, 1946) อย่างไรก็ตาม ศาลสูงสุดฯ เห็นว่าพลเอกยามาชิตะฯ มีความผิดตามฟ้อง เนื่องจากบกพร่องในการควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาซึ่งเป็นผู้กระทำความผิด คำพิพากษานี้จึงเป็นบรรทัดฐานเรื่องความรับผิดชอบของผู้บังคับบัญชา (command responsibility) ต่อการกระทำของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาต่อมา (Kaufman, 2013)

ในจีน คณะกรรมาธิการการทหารสหรัฐฯ ณ กรุงเซี่ยงไฮ้ ได้พิจารณาคดีที่เกี่ยวกับความผิดของทหารญี่ปุ่นหลากหลายรูปแบบ รวมถึงกรณีที่ทหารญี่ปุ่นได้ลงโทษเชลยศึกฝ่ายพันธมิตร เป็นต้นว่า คดีของพลอากาศตรีชิเกรุ ซาวะดะ (沢田茂) ในคดีนี้พลอากาศตรีซาวะดะฯ ได้ประหารชีวิตทหารอากาศของสหรัฐฯ หลังจากการโจมตีทางอากาศที่นำโดยนาวาอากาศโท James H. Doolittle ที่ต่อมาเรียกขานกันว่ายุทธการ Doolittle เนื่องจากนักบินของสหรัฐฯ ได้โจมตีโรงเรียนในจังหวัดนาโกย่าอันเป็นเหตุให้มีเด็กนักเรียนเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก พลอากาศตรีซาวะดะฯ เมื่อจับนักบินเชลยศึกได้หลังจากสามารถยิงเครื่องบินดังกล่าวตกจึงปฏิบัติตามระเบียบทหารและกฎหมายว่าด้วยนักบินศัตรูปี ค.ศ. 1942 (The Enemy Airmen's Act, 1942) ลงโทษประหารชีวิตนักบินดังกล่าว แม้พลอากาศตรีซาวะดะฯ จะเพียงปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายเท่านั้น คณะกรรมาธิการฯ ก็ได้ตัดสินให้มีความผิดตามฟ้องและจำคุกพลอากาศตรีซาวะดะฯ เป็นเวลา 5 ปี (Piccigallo, 1979)

นอกเหนือจากคณะกรรมาธิการการทหารของสหรัฐฯ ในบรรดาประเทศที่เคยตกอยู่ภายใต้การยึดครองของญี่ปุ่นแล้ว ยังมีการพิจารณาคดีโดยเหล่าประเทศพันธมิตร เป็นต้นว่า อังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย เนเธอร์แลนด์ ซึ่งแม้แต่คดีในประเทศเหล่านี้ก็ตามได้มีคำวิพากษ์วิจารณ์ต่อความยุติธรรมในคำตัดสินไม่น้อย ยกตัวอย่างเช่น ในอังกฤษประชาชนต่างประท้วงโทษที่หนักเกินไปต่อจำเลยชาวญี่ปุ่น ในจีน คณะกรรมาธิการฯ และศาลได้พิจารณาคดีของจำเลยชาวญี่ปุ่นจำนวนมากเกินปริมาณคดีที่ศาลจะจัดการได้ทำให้ต้องพิจารณาคดีอย่างเร่งรัดและบางครั้งมีการตัดสินให้จำเลยมีความผิดและลงโทษโดยที่ยังไม่มีหลักฐานเพียงพอ (Piccigallo, 1979)

1.2 การนิรโทษกรรมโดยพฤตินัย

อีกหนึ่งความแตกต่างของความยุติธรรมช่วงเปลี่ยนผ่านของญี่ปุ่นกับเยอรมนีหลังสงคราม คือ การที่สหรัฐฯ เลือกที่จะไม่ดำเนินมาตรการใดๆ และให้การนิรโทษกรรมทางพฤตินัยโดยปราศจากเงื่อนไขแก่ผู้ต้องสงสัยในอาชญากรรมสงครามจำนวนมาก สำหรับอาชญากรสงครามชั้นเอ (Class A war criminals) ผู้ที่มิได้ถูกดำเนินคดีก็ถูกปล่อยตัวโดยปราศจากกระบวนการทางตรวจสอบใดๆ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นเสมือนหนึ่งการนิรโทษกรรมโดยพฤตินัยเช่นกัน (Kaufman, 2013) ทั้งนี้ ปัจจัยบางประการที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินเช่นนี้มาจากการใช้เวลาพิจารณาคดีที่นานเกินไปของศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวซึ่งสหรัฐฯ มิได้คาดการมาก่อน และความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดมากขึ้นระหว่างสหรัฐฯ กับสหภาพโซเวียตนั่นเอง (Tanaka, McCormack, & Simpson, 2011)

สำหรับผู้ต้องสงสัยอาชญากรสงครามชั้นบี (Class B war criminals) และชั้นซี (Class

C war criminals) สหรัฐฯ ได้มอบความคุ้มครองให้แก่ผู้ต้องสงสัยชาวญี่ปุ่นกว่า 3,600 คน รวมถึงบรรดาผู้ที่มีส่วนร่วมในการทำการทดลองอาวุธชีวภาพในพลเรือนและทหารฝ่ายพันธมิตร เช่น พลโทอิชิอิ ชิโระ (石井四郎) ผู้ทำการทดลองในแมนจูเรียอันมีชื่อกระฉ่อนในนาม “เอาชวิทซ์แห่งเอเชีย (Asian Auschwitz)” พลโทอิชิอิฯ ได้รับความคุ้มครองแลกกับการยอมเปิดเผยข้อมูลการทดลองที่เชื่อว่าจะถูกนำไปใช้เป็นอาวุธชีวภาพเพื่อต่อสู้กับสหรัฐฯ เนื่องจากข้อมูลเหล่านั้นจำนวนมากเป็นประโยชน์ต่อสหรัฐฯ ในระหว่างสงครามเย็น สหรัฐฯ จึงมีแรงจูงใจต่ำในการตรวจสอบและดำเนินคดีกับบรรดาผู้ต้องสงสัยในอาชญากรรมลักษณะนี้ (Kaufman, 2008)

บรรดาประเทศฝ่ายพันธมิตรยังได้ตัดสินใจที่จะไม่ดำเนินคดีกับสมเด็จพระจักรพรรดิฮิโรฮิโตะ ผู้เป็นจอมทัพบกและจอมทัพเรือแห่งจักรวรรดิญี่ปุ่น การตัดสินใจนี้เป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นไปเพื่อรักษาสภาพระเบียบสังคมญี่ปุ่นหลังสงคราม เพราะหากสมเด็จพระจักรพรรดิฯ ถูกดำเนินคดีแล้วอาจผลักดันให้ญี่ปุ่นไร้เสถียรภาพมากยิ่งขึ้นและผันตัวเข้าสู่คอมมิวนิสต์ในทางตรงกันข้าม การไม่ดำเนินคดีกับสมเด็จพระจักรพรรดิฯ จะทำให้สหรัฐฯ ควบคุมดูแลญี่ปุ่นได้ง่ายขึ้นและเป็นการรักษาสภาพนโยบายการปกครองของญี่ปุ่นต่อไป

ในอีกด้านหนึ่ง ชนชั้นนำในญี่ปุ่นก็ต้องการรักษาความสัมพันธ์กับประชาชนโดยการเชื่อมโยงสมเด็จพระจักรพรรดิฯ เข้ากับความคิดเรื่องสันติภาพ ยกตัวอย่างเช่น คำแถลงการณ์สิ้นสุดสงครามโดยสมเด็จพระจักรพรรดิฯ เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ที่ให้ความชอบธรรมในการทำสงครามว่ามาจาก “ความปรารถนาอย่างจริงใจในการรักษาไว้ซึ่งประเทศญี่ปุ่นและเสถียรภาพแห่งเอเชียตะวันออก” และญี่ปุ่นควรจะยุติสงครามเพื่อหลีกเลี่ยง “การสูญสิ้นและพังทลายลงทั้งหมดซึ่งชาติญี่ปุ่น อีกทั้ง ยังเป็นการนำไปสู่การสิ้นสลายแห่งอารยะธรรมของมวลมนุษย์อีกด้วย” (Bix, 2008)

1.3 การกวาดล้างกลุ่มอำนาจเก่า

ภายใต้การยึดครองของประเทศมหาอำนาจฝ่ายพันธมิตร บรรดาอาชญากรสงครามชั้นเอที่มิได้ถูกดำเนินคดีและผู้ซึ่งถูกตัดสินให้มีความผิดในอาชญากรรมระหว่างสงครามกว่า 200,000 คน ถูกห้ามมิให้ดำรงตำแหน่งทางราชการ (Dower, & Roqers 1999) ภายหลังจากการสิ้นสุดการยึดครอง รัฐบาลญี่ปุ่นได้ดำเนินมาตรการเพื่อฟื้นฟูสถานะภาพของเหล่าอาชญากรโดยการยกเลิกการห้ามมิให้ดำรงตำแหน่งทางราชการนั้น รวมถึงการคืนสิทธิในการออกเสียงและรับบำเหน็จบำนาญอีกด้วย (Tanaka, McCormack, & Simpson, 2011) ซึ่งต่อมาเมื่อเวลาได้ล่วงไป อาชญากรและผู้ต้องสงสัยที่เกี่ยวข้องจำนวนมากสามารถที่จะกลับมามีบทบาททางการเมืองในประเทศได้อีกครั้ง ยกตัวอย่างเช่น ชิเกมิสึ มะโมะรุ (重光葵) ผู้ที่เคยได้รับโทษจำคุกเป็นเวลาถึง 7 ปี ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในปี ค.ศ. 1954 และคิชิอิ โนะบุสุเกะ (岸信介) ผู้ต้องสงสัยในฐานะอาชญากรสงครามชั้นเอ แต่มิได้รับการตั้งข้อหาได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรีในปี ค.ศ. 1957 (Kaufman, 2013) นอกจากนี้ ในระหว่างสงครามเย็น สหรัฐฯ ได้เลือกที่จะประนีประนอมและร่วมมือกับผู้เคยต้องโทษและผู้ต้องสงสัยในฐานะอาชญากรจำนวนมากเพื่อต่อสู้กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ในเอเชีย ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้นโยบายการกวาดล้างบุคคลผู้กระทำผิดระหว่างสงครามเป็นอันไร้ประสิทธิภาพและสิ้นสุดลงในที่สุด (Kaufman, 2013)

1.4 การชดใช้ค่าเสียหายและค่าสินไหมทดแทน

ในการดำเนินคดีเกี่ยวกับอาชญากรรมที่เกิดขึ้นระหว่างสงครามนั้น ทั้งศาลทหารระหว่าง

ประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวและศาลอื่น ๆ ของบรรดาประเทศฝ่ายพันธมิตรก็มิได้ให้การเยียวยาแก่เหยื่อของอาชญากรรมเหล่านั้นแต่อย่างใด ทั้งนี้ ปัญหาเกี่ยวกับการชดใช้ค่าเสียหายและค่าสินไหมทดแทนนั้นได้รับการจัดการภายใต้สนธิสัญญาสันติภาพกับญี่ปุ่น (Treaty of Peace with Japan, 1951) ในมาตรา 14 ว่าด้วยความเสียหายระหว่างสงคราม และมาตรา 16 ว่าด้วยความเสียหายของทหารฝ่ายพันธมิตรอันมีเหตุจากความทุกข์ทรมานเกินสมควรในการตกเป็นเชลยสงคราม โดยตามหลักเกณฑ์พื้นฐานที่ได้มีไว้ในสนธิสัญญาดังกล่าว ญี่ปุ่นได้จ่ายค่าเสียหายให้แก่พม่าเป็นจำนวน 205 ล้านเหรียญสหรัฐฯ (Agreement between the Union of Burma and Japan for Reparations and Economic Co-operation, 1954) ให้แก่ฟิลิปปินส์เป็นจำนวน 550 ล้านเหรียญสหรัฐฯ (Reparations Agreement between the Republic of Philippines and Japan, 1956) ให้แก่อินโดนีเซียเป็นจำนวน 223 ล้านเหรียญสหรัฐฯ (Treaty of Peace between Japan and Indonesia, 1958) ให้แก่เวียดนามเป็นจำนวน 39 ล้านเหรียญสหรัฐ (Reparations Agreement between Japan and the Republic of Vietnam, 1959) และให้แก่เกาหลีใต้เป็นจำนวน 800 ล้านเหรียญสหรัฐฯ (Agreement on the Settlement of Problems Concerning Property and Claims and on the Economic Cooperation between Japan and the Republic of Korea, 1965) ซึ่งรัฐบาลญี่ปุ่นมีท่าทีเสมอมาว่าค่าเสียหายและค่าสินไหมทดแทนต่อประชาชนผู้ตกเป็นเหยื่อของสงครามได้รวมอยู่ในจำนวนนี้ทั้งหมดแล้ว

ตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. 1990 เป็นต้นมา ได้มีการฟ้องร้องเป็นคดีกันในศาลภายในประเทศญี่ปุ่นเป็นจำนวนมากเกี่ยวกับสิทธิการเรียกร้องค่าเสียหายและค่าสินไหมทดแทนดังกล่าว แต่ทว่าศาลประเทศญี่ปุ่นก็ได้ยกฟ้องคำร้องในทุกคดีโดยปฏิเสธสิทธิของประชาชนในการได้รับค่าสินไหมทดแทนจากความเสียหายระหว่างสงคราม ยกตัวอย่างเช่น ในคดี Victims of Atomic Bomb v. Japan (1963) แม้ศาลชั้นต้นกรุงโตเกียวจะยอมรับว่าการใช้อาวุธนิวเคลียร์ในฮิโระชิมะและนะงะซะกิเป็นการมิชอบด้วยกฎหมายระหว่างประเทศก็ตาม แต่ศาลก็ได้ปฏิเสธสิทธิของประชาชนในการเรียกเอาค่าสินไหมทดแทนภายใต้กฎหมายระหว่างประเทศ (1963) และแนวบรรทัดฐานของศาลภายในประเทศญี่ปุ่นนี้ก็มิได้เปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใดและยังคงไว้ซึ่งแนวเดิมแม้ในช่วงก่อนปี ค.ศ. 2000 ซึ่งจะเห็นได้จากคดี Former POWs and Civilian Detainees of the Ex-Allied Powers v. Japan (1998) และคดี Former POWs and Civilian Detainees of the Netherlands v. Japan (1998) ที่ศาลได้ปฏิเสธสิทธิในการเรียกเอาค่าสินไหมทดแทนของบรรดาผู้ตกเป็นเหยื่อของสงคราม (Tanaka, McCormack, & Simpson, 2011)

2. ทัศนคติของชาวญี่ปุ่นต่อมาตรการความยุติธรรมระยะเปลี่ยนผ่าน

ในระหว่างช่วงการยึดครองโดยอำนาจฝ่ายพันธมิตร การดำเนินคดีของอาชญากรสงครามได้รับผลตอบรับในเชิงบวกจากชาวญี่ปุ่น แต่ข้อเท็จจริงนี้ก็ต้องได้รับการตีความอย่างระมัดระวังภายใต้บริบทของการควบคุมของศูนย์บัญชาการสูงสุดฝ่ายพันธมิตร (General Headquarter) ที่ได้ปิดกั้นสื่ออย่างเข้มงวด ฉะนั้น คำตอบรับจากสื่อที่อยู่ภายใต้การควบคุมอาจไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงได้ชัดเจนเท่าที่ควร ประกอบกับชาวญี่ปุ่นเองก็อาจไม่ได้รับข้อมูลที่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจและแสดงความเห็นอีกด้วย (Futamura, 2008) แต่อย่างไรก็ตาม เราสามารถเห็นแนวโน้มทัศนคติของชาวญี่ปุ่นโดยคร่าว ๆ ว่าเป็นการยอมรับความพ่ายแพ้และผลที่ตามมาอันมิอาจ

หลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นคนญี่ปุ่นจำนวนมากจึงได้ยอมรับคำตัดสินของศาลโดยไม่ปริปากบ่น และมีแนวโน้มที่จะกลายเป็นผู้ไร้ความสนใจในประเด็นนี้ (Tanaka, McCormack, & Simpson, 2011) และแม้ว่าในใจของคนญี่ปุ่นจริงๆ แล้วจะไม่พอใจกับคำตัดสินของศาลก็ตาม ก็ปรากฏว่ามีความกระด้างกระเดื่องหรือการแสดงออกถึงความโกรธชังน้อยมากในช่วงเวลานั้น ซึ่งก็มีเหตุผลมาจากการที่ประเด็นดังกล่าวมีความสำคัญในระดับที่ไม่มากนักหากเปรียบเทียบกับความเป็นอยู่ของประชาชนหลังสงครามที่ประสบกับความอดอยากและความยากจนอย่างสุดประดา อีกทั้งยังมีประชาชนจำนวนมากหันไปเกลียดชังบรรดาผู้นำของตนในเวลานั้นโดยมองว่าเป็นต้นเหตุแห่งความหายนะที่ทำให้พ่ายแพ้สงคราม ด้วยเหตุผลประการนี้เองที่ทำให้คนญี่ปุ่นรู้สึกว่าตนก็ตกเป็นเหยื่อของสงครามด้วยเช่นกันจากผู้นำที่ผิด และก่อร่างความทรงจำในลักษณะว่าตนเป็นเหยื่อเสียมากกว่าเป็นผู้กระทำผิดขึ้นมา (Futamura, 2008)

ยิ่งไปกว่านั้น การที่สมเด็จพระจักรพรรดิฯ ไม่ได้ถูกดำเนินคดีหรือแม้แต่เรียกไปสอบสวนใดๆ ก็นำมาซึ่งผลในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ แสดงให้เห็นว่าพระหัตถ์ของพระองค์มิได้แปดเปื้อนและสร้างความรู้สึกเป็นผู้บริสุทธิ์ในบรรดาชาวญี่ปุ่นซึ่งได้ร่วมทำสงครามในนามของพระองค์ (Futamura, 2008) หรืออาจจะกล่าวอีกได้ว่า สมเด็จพระจักรพรรดิฯ ไม่ทรงทราบความจริงและถูกหลอกโดยผู้นำกระหายสงครามเช่นเดียวกับชาวญี่ปุ่นทั้งหลาย สิ่งเดียวที่พระองค์และชาวญี่ปุ่นปรารถนาคือสันติภาพ (Buruma, 1994) นอกจากนี้ แม้ว่าการไม่ดำเนินการหรือมาตรการใดๆ ต่อผู้นำจำนวนมากจะช่วยให้สหรัฐฯ ควบคุมญี่ปุ่นได้ง่ายขึ้น แต่ในเวลาเดียวกันก็เป็นการย้ำเตือนถึงความไม่ยุติธรรมและความมีสองมาตรฐานของผู้ชนะสงคราม หนำซ้ำยังเป็นการย้อนแย้งความพยายามของศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียว และยังสอดคล้องกับความรู้สึกของชาวญี่ปุ่นที่ว่าตนเป็นผู้บริสุทธิ์เฉกเช่นสมเด็จพระจักรพรรดิฯ อีกด้วย

ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1951 ญี่ปุ่นได้รับอธิปไตยคืนมาอีกครั้ง และในเวลาเดียวกัน เมื่อสิ้นสุดการควบคุมของศูนย์บัญชาการสูงสุดฝ่ายพันธมิตรก็เริ่มมีปรากฏความเห็นเชิงลบเกี่ยวกับคำตัดสินของศาลเพิ่มมากยิ่งขึ้น (Futamura, 2008) ประชาชนชาวญี่ปุ่นก็เริ่มแสดงความเห็นอกเห็นใจต่ออาชญากรสงครามและสนใจในอาชญากรสงครามชั้นล่างมากกว่าเดิม ทั้งนี้สืบเนื่องมาจาก เมื่อสิ้นสุดการควบคุมสื่อ ได้มีการเปิดเผยความไม่สมบูรณ์ของกระบวนการทางศาลในอดีตมากขึ้น เป็นต้นว่าการไม่มีล่ามให้กับจำเลย การจับกุมที่มิชอบด้วยกฎหมาย และกระบวนการอื่นๆ อีกมากมายที่ไม่เป็นธรรมแก่จำเลย (Futamura, 2008) ชาวญี่ปุ่นจึงมีความรู้สึกร่วมในโศกนาฏกรรมและความเจ็บปวดของจำเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจำเลยที่เป็นนายทหารระดับล่างที่ได้กระทำการตามคำสั่งผู้บังคับบัญชาเท่านั้น (Futamura, 2008) ความรู้สึกร่วมเกี่ยวกับอาชญากรสงครามชั้นล่างเหล่านี้ได้นำความรู้สึกด้านลบและความเป็นปรปักษ์มาสู่กระบวนการยุติธรรมโดยรวม จากการที่ชาวญี่ปุ่นมีความรู้สึกเห็นอกเห็นใจอาชญากรสงครามมากขึ้นและมองว่าพวกเขาเหล่านั้นเป็นเพียงเหยื่อของนโยบายระหว่างประเทศ ประกอบกับนโยบายกวาดล้างได้ถูกประนีประนอมและนักการเมืองในยุคก่อนสงครามจำนวนมากสามารถกลับเข้ามามีบทบาทอีกครั้ง ญี่ปุ่นจึงมีนโยบายเปิดรับผู้กระทำผิดและพ้นโทษมากลับสู่สังคมและให้ความช่วยเหลือทางการเงินผู้ที่ยังรับโทษอยู่และครอบครัวอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา (Futamura, 2008)

ระหว่างช่วงปี ค.ศ. 1960 ถึง ช่วงปี ค.ศ. 1980 ความสนใจในประเด็นอาชญากรสงครามได้เพิ่มขึ้นอีกครั้งด้วยผลกระทบจากสงครามเวียดนาม

และอาชญากรรมที่ได้เกิดขึ้นที่นั่น ในปี ค.ศ. 1983 ภาพยนตร์เชิงสารคดีเรื่อง Tokyo Saiban (東京裁判) โดยผู้กำกับโคะบะยะชิ มะซะคิ (小林正樹) ได้ทำการเผยแพร่และได้รับการตอบรับอย่างดีจากสาธารณะ และปรากฏว่าสาธารณะชนได้แสดงออกซึ่งความรู้สึกเห็นอกเห็นใจต่อจำเลยทั้ง 28 คน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายฮิโระตะ โคคิ (広田弘毅) จำเลยผู้เป็นพลเรือนเพียงคนเดียวในการพิจารณาคดีของศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวผู้เชื่อว่าได้เคยพยายามในการหลีกเลี่ยงการทำสงคราม แต่สุดท้ายก็ถูกตัดสินให้มีความผิดและลงโทษประหารชีวิตด้วยการแขวนคอพร้อมทั้งจำเลยที่เหลือ ปรากฏการณ์นี้สอดคล้องกับความเป็นชาติและความภูมิใจในชาติที่ได้ก่อร่างสร้างตัวขึ้นพร้อมกับเศรษฐกิจญี่ปุ่นที่กลับมาผงาดอีกครั้งหนึ่ง (Futamura, 2008)

3. ความทรงจำและการรำลึกถึงสงครามของชาวญี่ปุ่น

3.1 ศาลเจ้ายะซุกุนิ – ความทรงจำของผู้กระทำผิด

ศาลเจ้ายะซุกุนิถูกสร้างขึ้นในปี ค.ศ. 1869 เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ร่วมรบในสงครามโบะชิน (戊辰戦争) ซึ่งเป็นสงครามกลางเมืองที่นำมาซึ่งการสิ้นสุดของระบบการปกครองแบบโชกุนของโตะกุกาวะ (徳川幕府) และเป็นจุดเริ่มต้นของญี่ปุ่นสมัยใหม่ ในช่วงแรกนั้นศาลเจ้าจัดสักการะเพียงผู้ร่วมรบฝ่ายสมเด็จพระจักรพรรดิฯ เท่านั้น มิได้รวมถึงฝ่ายโชกุนโตกุกาวะ หลังการสถาปนาจักรวรรดิญี่ปุ่นขึ้นศาลเจ้ายะซุกุนิก็เริ่มทำการสักการะผู้เสียสละเพื่อชาติโดยรวมต่อสู้กับต่างชาติ เช่น สงครามจีน-ญี่ปุ่น สงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น และสงครามมหาเอเชียบูรพา เป็นต้น ปัจจุบันมีผู้ได้รับการสักการะในศาลเจ้ายะซุกุนิมากกว่า 2 ล้านราย (Yasukuni Shrine, n.d.) และในจำนวนนั้นมีกว่า 2,000 รายเป็นอาชญากรสงคราม (Tamura, 2001)

ระหว่างการยึดครอง ศูนย์บัญชาการสูงสุดของฝ่ายพันธมิตรได้ออกคำสั่งให้ยกเลิกความช่วยเหลือของรัฐต่อศาสนาชินโต โดยให้เหตุผลว่าศาสนาชินโตมีส่วนในการสร้างลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหารของญี่ปุ่น ศาลเจ้ายะซุกุนิจึงได้กลายเป็นนิติบุคคลทั่วไปแยกต่างหากจากรัฐเพื่อเลี่ยงการถูกยุบ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างศาลเจ้ายะซุกุนิและรัฐก็ยังคงมีอย่างแน่นแฟ้นเสมอมา (Tamura, 2001) ในปี ค.ศ. 1978 ได้มีการเปิดเผยต่อสาธารณะชนว่ารายชื่อผู้ที่ถูกลงโทษในฐานะอาชญากรสงครามชั้นเอโดยศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวได้รับการเพิ่มเข้าไปในรายชื่อวีรบุรุษผู้เสียชีวิตจากสงคราม (Seraphim, 2006) ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1985 อันเป็นเวลาครบรอบ 40 ปี การยอมแพ้สงครามของญี่ปุ่น นะกะโซะเนะ ยาสุฮิโระ (中曽根康弘) เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกของญี่ปุ่นผู้ได้ไปสักการะศาลเจ้ายะซุกุนิอย่างเป็นทางการ และเป็นเหตุให้เกิดการประท้วงอย่างรุนแรงในประเทศเพื่อนบ้าน เป็นต้นว่า จีน เกาหลีใต้ และแม้กระทั่งภายในประเทศญี่ปุ่นเอง (Shimizu, 2007) สำหรับหลายคน การสักการะอาชญากรสงครามและการเยี่ยมเยือนศาลเจ้ายะซุกุนิของนายกรัฐมนตรีอย่างเป็นทางการนั้น สามารถมองได้ว่าไม่เพียงแต่เป็นการลบหลู่เหยื่อของสงคราม แต่ยังเป็นการคัดค้านคำตัดสินของศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวอีกด้วย (Seraphim, 2006)

3.2 ฮิโระชิมะ นะงะซะกิ โอะกินะวะ – ความทรงจำของเหยื่อ

3.2.1 ฮิโระชิมะ นะงะซะกิ – ความทรงจำของเหยื่อระเบิดปรมาณู

ในทางตรงกันข้ามกับศาลเจ้ายะซุกุนิที่สักการะผู้เสียชีวิตจากสงครามที่ได้สละชีพเพื่อชาติ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นทหารและผู้นำทางการเมือง ยังมี

ความทรงจำอีกประเภทหนึ่งในสังคมญี่ปุ่นที่มุ่งเน้นไปที่พลเรือนผู้ได้รับความเสียหายและความเจ็บปวดจากสงคราม ความทรงจำในลักษณะนี้เองที่ได้สร้างความรู้สึกว่าตนเป็นเหยื่อมิใช่ผู้กระทำผิด และในขณะเดียวกันก็ทำให้เห็นความเป็นเหยื่อของผู้อื่นได้เลือนรางลง (Dower, 2012) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดอย่างเป็นรูปธรรมของความทรงจำลักษณะนี้คือ โดมปรมาณูฮิโระชิมะ (原爆ドーム) และพิพิธภัณฑ์ระเบิดปรมาณูนะงะซะกิ (長崎原爆資料館) ที่ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงเหยื่อระเบิดปรมาณูและได้กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งสันติภาพของญี่ปุ่นต่อมา

โดมปรมาณูของฮิโระชิมะนั้นคือซากหลงเหลือของตึกศาลาส่งเสริมอุตสาหกรรมที่เดิมถูกสร้างในปี ค.ศ. 1915 เพื่อใช้เป็นศาลาแสดงการค้าจังหวัดฮิโระชิมะ ในวันที่ 6 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ระเบิดปรมาณูชื่อ Little Boy ถูกทิ้งลงที่ฮิโระชิมะทำให้เกิดแรงระเบิดกว่า 4 ตารางไมล์ในเขตเมืองฮิโระชิมะและคร่าชีวิตชาวเมืองทันกว่า 80,000 ชีวิต อีกทั้งยังทำให้ประชาชนหลายหมื่นคนบาดเจ็บจากความร้อนและกัมมันตภาพรังสี ศาลาส่งเสริมอุตสาหกรรมถูกแรงระเบิดเต็มกำลังทำให้ตัวตึกถูกทำลายโดยแรงระเบิดและความร้อน แต่โครงตึกยังคงหลงเหลือมาถึงทุกวันนี้ ปัจจุบัน ซากปรักหักพังของศาลาส่งเสริมอุตสาหกรรมถูกเก็บรักษาและใช้เป็นอนุสรณ์สันติภาพฮิโระชิมะ ในนะงะซะกิที่ซึ่งถูกทิ้งระเบิดปรมาณูเช่นเดียวกับฮิโระชิมะ แม้จะไม่มีสิ่งปลูกสร้างที่เป็นสัญลักษณ์ดัง เช่น โดมปรมาณูแห่งฮิโระชิมะ แต่ก็ได้มีการสร้างพิพิธภัณฑ์ระเบิดปรมาณูนะงะซะกิและอนุสาวรีย์สันติภาพ (平和祈念像) เพื่อสื่อถึงความหมายในลักษณะเดียวกับโดมปรมาณูแห่งฮิโระชิมะ (The City of Hiroshima, n.d.)

ระเบิดปรมาณูที่ฮิโระชิมะและนะงะซะกิมีอิทธิพลต่อความทรงจำของชาวญี่ปุ่นอย่างยิ่งแม้ภายหลังสิ้นสุดสงครามก็ตาม ทั้งนี้เพราะนอกจากผู้เสียชีวิตจำนวนมากแล้ว ผลกระทบของระเบิดปรมาณูยังได้สร้างอาการป่วยให้กับผู้รอดชีวิตจำนวนมาก และเมื่อเวลาผ่านไปก็ยิ่งปรากฏผู้ป่วยจากโรคที่เกี่ยวข้องกับกัมมันตภาพรังสี เป็นต้นว่า มะเร็งเม็ดเลือดขาว มะเร็งต่อมน้ำเหลือง มะเร็งต่อมน้ำลาย ความผิดปกติในระบบโลหิต และต้อกระจก (Dower, 2012) โศกนาฏกรรมนี้มีบทบาทสำคัญในการเน้นย้ำด้วยรูปธรรมซึ่งความรู้สึกตกเป็นเหยื่อมากกว่าเป็นผู้กระทำและการที่อาการป่วยในบรรดาผู้รอดชีวิตปรากฏให้เห็นเรื่อย ๆ หลายชั่วอายุคนก็เป็นการตอกย้ำให้ชาวญี่ปุ่นไม่ลืมเลือนและยึดติดกับความรู้สึกนี้

3.2.2 สมรภูมิที่โอะกินะวะ – ความทรงจำของการตกเป็นเหยื่อของผู้นำตนเอง

ในขณะที่ฮิโระชิมะและนะงะซะกิแสดงให้เห็นว่าชาวญี่ปุ่นเจ็บปวดอย่างไรจากระเบิดปรมาณูของฝ่ายศัตรู สมรภูมิที่โอะกินะวะแสดงถึงอีกด้านหนึ่งของความเจ็บปวดโดยการตกเป็นเหยื่อของทหารฝ่ายตนเอง โอะกินะวะคือสมรภูมิสุดท้ายที่ญี่ปุ่นจะยืนหยัดสู้ได้ก่อนที่ฝ่ายศัตรูจะรุกถึงแผ่นดินใหญ่ ด้วยเหตุนี้บรรดาผู้นำจึงต้องการให้ทหารทุกนายและประชาชนทุกคนในโอะกินะวะต้านทานกำลังของศัตรูอย่างเต็มความสามารถเพื่อที่จะได้เป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองของญี่ปุ่นในการเจรจาและทำสนธิสัญญาสงบศึก

ในช่วงแรกของการรบ เหล่าผู้นำทางของประเทศได้เชิดชูนโยบาย “แตกละเอียดดั่งอัญมณี (玉砕)” และสั่งให้ทหารทุกนายสู้จนตัวตายโดยห้ามมิให้ยอมจำนน แต่ก็เป็นนโยบายนี้เองที่นำโศกนาฏกรรมมาสู่ประชาชนของโอะกินะวะ พลเรือนจำนวนมากถูกปล้น ข่มขืน บางคนถูกบังคับให้ฆ่าตัวตายแทนการยอมแพ้ หากผู้ใดปฏิเสธก็จะถูกฆ่าโดยทหารญี่ปุ่นเอง (Nozaki, 2008) ประชาชนของโอะกินะวะจึงเสมือนว่าถูกบูชายัญเพื่อให้แผ่นดินใหญ่ได้มีเวลาในการเตรียมตัวและเพิ่มอำนาจเจรจาต่อรองกับประเทศฝ่ายพันธมิตร

โศกนาฏกรรม ณ สมรภูมิที่โอะกินะวะสร้างความสนใจให้กับชาวญี่ปุ่นทั้งประเทศหลังจากการยึดครองสิ้นสุดลงในปี ค.ศ. 1972 โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีการฆ่าตัวตายหมู่ของพลเรือน ซึ่งเชื่อว่าเกิดจากการที่มีความกลัวในหมู่ประชาชนว่าจะถูกทารุณและฆ่าหากแพ้สงครามดังเช่นที่เคยมีการฆ่าล้างพลเรือนในจีนโดยทหารญี่ปุ่นเอง ดังนั้นแทนที่จะรอดูครอบครัวและบุคคลอันเป็นที่รักถูกทารุณและสังหาร จึงเป็นการดีกว่าที่จะจบชีวิตอย่างสงบพร้อมกัน นอกจากนั้นแล้วหากมีผู้ใดเชื่อว่าตนจะปลอดภัยหลังยอมจำนนภายใต้ความควบคุมของฝ่ายพันธมิตร ผู้นั้นก็จะถูกลงโทษในฐานะทรยศต่อชาติ ในสถานการณ์เช่นนี้เอง ชาวโอะกินะวะจึงไม่มีตัวเลือกอื่นใดหลงเหลือนอกเสียจากความตาย (Aniya, 2007) โศกนาฏกรรม ณ สมรภูมิที่โอะกินะวะเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความรู้สึกของการเป็นเหยื่อไม่ใช่ผู้กระทำผิด โดยแสดงให้เห็นว่าประชาชนญี่ปุ่นเองก็ตกเป็นเหยื่อของทหารและผู้นำของตนผู้ที่หลอกลวงประชาชนและนำประเทศชาติไปในทางที่ผิด

ทั้งโอะกินะวะ ฮิโระชิมะ และนะงะซะกิ แม้จะมีแง่มุมที่ต่างกันบ้าง แต่ก็เล่าเรื่องในทิศทางเดียวกัน นั่นคือการที่คนญี่ปุ่นมิใช่ผู้กระทำผิดหากแต่เป็นเหยื่อที่ได้รับความเสียหายจากทั้งฝ่ายศัตรูและฝ่ายตัวเอง

4. ญี่ปุ่นหลังสงครามและการประนีประนอม

4.1 คำขอโทษของญี่ปุ่นต่อการกระทำผิดระหว่างสงคราม

ญี่ปุ่นได้แสดงความขอโทษอย่างเป็นทางการต่อบรรดาประเทศเพื่อนบ้านตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. 1960 เป็นต้นว่า ในปี ค.ศ. 1965 ญี่ปุ่นได้กลับมาสมานความสัมพันธ์กับเกาหลีใต้อีกครั้ง และได้มีการใช้คำว่า “เป็นสิ่งที่มิควรโดยแท้ (真に遺憾)” และ “รู้สึกสำนึกอย่างสุดซึ้ง (深く反省)” ต่อ “อดีตอันเป็นที่น่าเสียดาย” (Yamazaki, 2006) ในปี ค.ศ. 1972 เมื่อสานความสัมพันธ์ใหม่กับจีน ญี่ปุ่นได้ใช้คำว่า “รับทราบเป็นอย่างดีถึงความรับผิดชอบต่อความเสียหายอย่างร้ายแรงที่ญี่ปุ่นได้ก่อขึ้นในอดีตต่อชาวจีนระหว่างสงครามและรู้สึกสำนึกอย่างสุดซึ้ง (深く反省)” (Yamazaki, 2006) ซึ่งแม้คำขอโทษเหล่านี้จะครบองค์ประกอบของการแสดงความสำนึกผิดทางการทูตก็ตาม แต่บริบทและความรู้สึกที่ได้รับกลับเลื่อนลอยด้วยปัจจัยหลายประการ เป็นต้นว่ามีการกล่าวถึงผู้ตกเป็นเหยื่อสงครามน้อยมาก และแทบไม่มีการแสดงการยอมรับในการกระทำอันโหดร้ายทารุณใดๆ ระหว่างสงคราม ในช่วงปี ค.ศ. 1980 เมื่อสงครามเย็นเข้าสู่ระยะสุดท้าย การรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างบรรดาประเทศในเอเชียมีความสำคัญมากขึ้น ประกอบกับญี่ปุ่นได้ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำด้านเศรษฐกิจในเอเชียอีกครั้ง คำขอโทษของญี่ปุ่นจึงเป็นที่ยอมรับได้ในระดับหนึ่งระหว่างบรรดาประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะประเทศที่ต้องการพึ่งความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ในช่วงปี ค.ศ. 1960 ถึงช่วงปี ค.ศ. 1970 จึงถือได้ว่ามีความขัดแย้งทางการทูตค่อนข้างต่ำหากเปรียบเทียบกับภายหลังจากนั้น

4.2 ปัญหาเกี่ยวกับตำราเรียน

ความต้องการให้มีการขอโทษเพิ่มมากขึ้นภายหลังช่วงปี ค.ศ. 1980 จากเหตุการณ์ที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการศึกษาได้เปลี่ยนคำที่ใช้ในตำราเรียนซึ่งอธิบายกรณีการเปลี่ยนผ่านจากความขัดแย้งระหว่างจีนและญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามเต็มรูปแบบ โดยจากเดิมใช้คำว่า “รุกราน (侵略)” เป็นคำว่า “เดินทัพไป (進行)” ซึ่งสำหรับจีนแล้วนั้น การเปลี่ยนถ้อยคำเช่นนี้ดูเสมือนว่าเป็นการขัดแย้งกับสิ่งที่ญี่ปุ่นได้แสดงในคำขอโทษ และทำให้คำขอโทษของญี่ปุ่นดูไม่จริงใจ ในปี ค.ศ. 2005 ได้มีกลุ่มนักวิชาการตีพิมพ์ตำราเรียนที่มีการทำให้อาชญากรรมของญี่ปุ่นในระหว่างสงครามมีลักษณะโหดร้ายทารุณน้อยลง จนเป็นเหตุให้จีนและเกาหลีใต้ตอบโต้อย่างรุนแรงและสร้าง

ความตึงเครียดทางการทูตระหว่างประเทศขึ้นมาอีกครั้ง (Futamura, 2008)

คำถามที่ว่าญี่ปุ่นควรจะจดจำประวัติศาสตร์อย่างไรนั้นยังคงเป็นประเด็นที่อ่อนไหวภายใต้ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านต่อไป แต่คำถามนี้ก็แสดงให้เห็นเป็นอย่างดีว่ามุมมองและการตีความประวัติศาสตร์มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศผู้กระทำและประเทศผู้เสียหายอย่างไร

4.3 ปัญหาเกี่ยวกับหญิงบำเรอกามทหาร

ปัญหาเกี่ยวกับหญิงบำเรอกามทหารแตกต่างจากปัญหานโยบายการขอโทษเพื่อสมานความสัมพันธ์การทูตในแง่ที่ว่า กรณีโสเภณีสงครามมีความเป็นรูปธรรมมากกว่าและเกี่ยวข้องกับศีลธรรมอันดีของประชาชนอย่างลึกซึ้ง ปัญหานี้เริ่มขึ้นในช่วงปี ค.ศ. 1990 เมื่อกลุ่มผู้สูงอายุชาวเกาหลีใต้ได้อ้างว่าพวกเธอเหล่านั้นได้ถูกบังคับให้บริการทางเพศแก่ทหารญี่ปุ่นและได้ฟ้องร้องคดีเพื่อเรียกเอาสินไหมทดแทนจากการนั้น (Arakawa, 2001) ซึ่งแม้ว่าศาลอุทธรณ์และศาลสูงสุดของญี่ปุ่นจะได้สั่งยกฟ้องคำร้องก็ตาม แต่เหตุการณ์นี้ก็ได้ดึงดูดความสนใจของสาธารณะและทำให้ประเทศต่างๆ หันมาจับตามองญี่ปุ่นมากขึ้น หลังจากนั้นเองรัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้ออกบันทึกความเข้าใจอันมีสาระสำคัญเป็นการยอมรับว่าทหารญี่ปุ่นมี “ส่วนร่วม (関与)” ในสถานีหญิงบำเรอกามทหารและขอโทษต่อสิ่งที่เกิดขึ้น (Yamazaki, 2006) อย่างไรก็ตาม รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้ปฏิเสธต่อความรับผิดทางกฎหมายโดยอ้างว่า ณ เวลานั้นยังมิได้มีกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศที่บังคับใช้กับกรณีนี้ได้ อีกทั้งกฎหมายที่เกี่ยวข้องในปัจจุบันก็หาได้มีผลย้อนหลังครอบคลุมไปถึงเหตุการณ์ในอดีตไม่ (Arakawa, 2001) เหตุผลค้านสำคัญอีกประการหนึ่งของรัฐบาลญี่ปุ่นก็คือการสิ้นไปซึ่งสิทธิเรียกเอาสินไหมทดแทนของบรรดาผู้เสียหายจากการทำสนธิสัญญาทวิภาคี เช่น ความตกลงระหว่างเกาหลีใต้และญี่ปุ่นว่าด้วยการระงับการเรียกร้องสิทธิปี ค.ศ. 1965 ซึ่งมาตรา 2 ข้อ 1 ได้บัญญัติไว้ว่า “การเรียกร้องสิทธิระหว่างประเทศทั้งสองและระหว่างประชาชนของประเทศทั้งสอง ... ได้ระงับอย่างเป็นที่สมบูรณ์และสิ้นสุดลงแล้ว” (Agreement on the Settlement of Problems Concerning Property and Claims and on the Economic Cooperation, 1965)

แม้รัฐบาลญี่ปุ่นจะปฏิเสธความรับผิดทางกฎหมายก็ได้ก่อตั้งกองทุนสตรีเอเชีย (アジア女性基金) ขึ้นเพื่อเป็นการขออภัยต่อบรรดาสตรีผู้ถูกบังคับให้เป็นหญิงบำเรอกามทหารระหว่างสงคราม แต่ทว่ามีผู้ให้ความร่วมมือกับกองทุนสตรีเอเชียและแสดงตนโดยสมัครใจว่าเคยเป็นหญิงบำเรอกามทหารเพียงไม่กี่ร้อยจากที่เชื่อว่ามีทั้งสิ้นกว่า 200,000 คน ซึ่งคาดว่าอาจมาจากสาเหตุที่เหยื่อจำนวนมากได้มีครอบครัวแล้วและรู้สึกว่าเป็นความอับอายหากต้องเปิดเผยตนว่าเคยเป็นหญิงบำเรอกามทหารมาก่อน สตรีที่เคยเป็นหญิงบำเรอกามทหารจำนวนหนึ่งปฏิเสธที่จะได้รับสินไหมทดแทนด้วยเหตุผลบางประการ เป็นต้นว่า พวกเธอเหล่านั้นเชื่อว่ารัฐบาลญี่ปุ่นกำลังพยายามหนีความรับผิดชอบด้วยการจ่ายเงินให้แก่เหยื่อผู้เป็นอดีตหญิงบำเรอกามทหาร บางส่วนต้องการให้รัฐบาลจ่ายค่าสินไหมทดแทนให้โดยตรงมิใช่โดยผ่านกองทุนสตรีเอเชียเพื่อเป็นการแสดงความจริงใจ (Shimizu, 2007) และยังต้องการได้รับการรับรองจากกระบวนการทางศาลมิใช่เพียงกองทุนทางการเมือง (Yamazaki, 2006)

5. บทสรุป

มาตรการความยุติธรรมระยะเปลี่ยนผ่านที่ได้ดำเนินการต่อประเทศญี่ปุ่นหลังสงครามเกิดจากการริเริ่มโดยสหรัฐฯ ภายใต้ปัจจัยทางการเมืองเสียส่วนใหญ่ และเนื่องจากโลกแห่งการเมืองได้เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มาตรการดังกล่าวจึงขาดความต่อเนื่อง

อันนำมาซึ่งผลเชิงลบต่อทั้งญี่ปุ่นเองและประเทศที่ได้รับความเสียหาย ศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวเป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงภาพของความยุติธรรมที่ถูกยัดเยียดให้จากฝ่ายประเทศผู้ชนะสงครามและสร้างความทรงจำของญี่ปุ่นในฐานะเหยื่อของนโยบายระหว่างประเทศ อีกทั้งกระบวนการพิจารณาคดีที่เยิ่นเย้อในศาลทหารระหว่างประเทศเฉพาะกิจที่โตเกียวประกอบกับความไม่สมบูรณ์ของศุภนิติกระบวน (due process of law) ในศาลภายในประเทศฝ่ายพันธมิตรยังได้บั่นทอนภาพความยุติธรรมอีกด้วย

สำหรับประเทศผู้เสียหายแล้วนั้น การไม่ดำเนินการใดๆ ต่อสมเด็จพระจักรพรรดิฯ และผู้นำช่วงสงครามจำนวนมากได้ทำให้บรรดาเหยื่อเองรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประนีประนอมช่วงสงครามเย็นที่นำมาซึ่งการสิ้นสุดนโยบายการกวาดล้างกลุ่มอำนาจเก่านั้น แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของมาตรการที่มีความเป็นการเมืองสูง ซึ่งเดินไปคนละทางกับวัตถุประสงค์หลัก กล่าวคือ การเยียวยาผู้เสียหาย ซึ่งแม้ว่าจะมีความพยายามเยียวยาประเทศผู้เสียหายบางส่วน เช่น การทำความตกลงทวิภาคี แต่ทั้งหมดนั้นก็เป็นเพียงการแก้ไขระดับรัฐต่อรัฐเท่านั้น มิได้รวมถึงค่าสินไหมทดแทนระดับบุคคลแต่อย่างใด อีกทั้งในบางกรณี เช่น ความตกลงระหว่างเกาหลีใต้และญี่ปุ่นว่าด้วยการระงับการเรียกร้องสิทธิปี ค.ศ. 1965 กลับนำมาซึ่งผลเชิงลบต่อความพยายามเยียวยาระดับบุคคลเสียด้วย

ในอีกด้านหนึ่ง เมื่อประชาชนญี่ปุ่นเกิดความรู้สึกอย่างรุนแรงว่าตนเป็นเหยื่อ จึงเป็นการยากขึ้นที่ชาวญี่ปุ่นจะเห็นตนเองเป็นผู้กระทำความผิด ในบริบทนี้เองที่ญี่ปุ่นเกิดความลังเลในการยอมรับความผิดและขอโทษต่อการกระทำอันโหดร้ายทารุณที่ตนได้ก่อขึ้นระหว่างสงคราม ซึ่งทัศนคติเช่นนี้สะท้อนให้เห็นจากท่าทีที่กำกวมและคำที่ญี่ปุ่นได้ใช้ในการขอโทษที่ไม่ชัดเจน ด้วยเหตุผลที่ได้กล่าวมานี้ จึงเป็นการยากที่ญี่ปุ่นจะแสดงบทบาทได้อย่างเต็มที่ในการสานความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านเมื่อเกิดปัญหาซึ่งมีความอ่อนไหวสูง เป็นต้นว่า กรณีศาลเจ้ายะซุกุนิ ปัญหาเนื้อหาตำราเรียน และหญิงบำเรอกามทหารระหว่างสงคราม

บรรณานุกรม

Agreement on the Settlement of Problems Concerning Property and Claims and on the Economic Cooperation between Japan and the Republic of Korea, Japan-S. Kor., Jun. 22, 1965, 583 U.N.T.S. 258.

Agreement between the Union of Burma and Japan for Reparations and Economic Co-operation, Japan-Myan., Nov. 5, 1954, 251 U.N.T.S. 2543.

Aniya, M. (2007). The “mass suicides” (forced group deaths) of Okinawa Warfare. *History of Nagasaki Peace Institute, 24*, 81-89. (in Japanese)

Arakawa, M. (2001). A New Forum for Comfort Women: Fighting Japan in United States Federal Court. *Berkeley Women’s Law Journal 16*, 174-200.

Bix, H.P. (2008). *War Responsibility and Historical Memory: Hirohito’s Apparition.* Retrieved October 8, 2016, from http://apjjf.org/-Herbert-P--Bix/2741/article.pdf.

Buruma, I. (1994). *The Wages of Guilt: Memories of War in Germany and Japan.* New York: Farrar Straus Giroux.

Dower, J.W., & Rogers D. (1999). *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II.* New York: W.W. Norton & Co.

Dower, J.W. (2012). *Ways of Forgetting, Ways of Remembering: Japan in the Modern world.* New York: New Press.

Former POWs and Civilian Detainees of the Ex-Allied Powers v. Japan, no. 1382, 46 Somu Geppo 731 (Tokyo Dist. Ct.1998). (in Japanese)

Former POWs and Civilian Detainees of the Netherlands v. Japan, no. 1218, 46 Somu Geppo 774 (Tokyo Dist. Ct.1998). (in Japanese)

Futamura, M. (2008). *War Crimes Tribunals and Transitional Justice: the Tokyo Trial and the Nuremburg Legacy.* London: Routledge.

In re Yamashita, 327 U.S. 1, 66 S.Ct. 340. (1946).

Kaufman, Z.D. (2008). Transitional Justice Delayed is not Transitional Justice Denied: Contemporary Confrontation of Japanese Human Experimentation During World War II through a People's Tribunal. *Yale Law & Policy Review, 26* (7), 645-659.

Kaufman, Z.D. (2013). Transitional Justice for TŌjŌ's Japan: The United States Role in the Establishment of the International Military Tribunal for the Far East and Other Transitional Justice Mechanisms for Japan after World War II. *Emory International Law Review, 27* (2), 755-98.

Nozaki, Y. (2008). *War Memory, Nationalism and Education in Post-war Japan, 1945-2007: the Japanese History Textbook Controversy and Ienaga Saburo's Court Challenges.* London: Routledge.

Piccigallo, P.R. (1979). *The Japanese on Trial: Allied War Crimes Operations in the East,* 1945-1951. Austin: University of Texas Press.

Reparations Agreement between Japan and the Republic of Vietnam, Japan-Viet., May 13,1959, 373 U.N.T.S.101.

Reparations Agreement between the Republic of Philippines and Japan, Japan-Phil., May 9,1956, 285 U.N.T.S. 3.

Seraphim, F. (2006). *War Memory and Social Politics in Japan, 1945-2005.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Shimizu, M. (2007). War Guilt Problems in Japan. *Hakuoh Review of Law and Politics 14* (2), 159-180.

Tamura, Y. (2001). Consideration about Yasukuni Jinja. *Matsuyama University Review 13* (5), 335-369. (in Japanese)

Tanaka, Y., McCormack, T., & Simpson, G. (2011). *Beyond Victor's Justice?: the Tokyo War Crimes Trial Revisited.* Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

The City of Hiroshima, (n.d.). The Atomic Bombing. Retrieved when from http://www.city.hiroshima.lg.jp/www/dome/contents/1005000000035/index.html.

Treaty of Peace between Japan and Indonesia, Japan-Indon., Jan. 20,1958, 324 U.N.T.S. 227.

Treaty of Peace with Japan, Sep. 8, 1951, 3 U.S.T. 3169, 136 U.N.T.S. 45.

Victims of Atomic Bomb v. Japan, no. 261, 14 Kakyu Saibansho Minji Hanreishu 41 (Tokyo Dist. Ct.1963). (in Japanese)

Yamazaki, J.W. (2006). *Japanese Apologies for World War II: a Rhetorical Study.* London and New York: Routledge.

Yasukuni Shrine. (n.d.). *About Yasukuni Shrine – History.* Retrieved when from http://www.yasukuni.or.jp/english/about/index.html